

het og mener at Riksforsamlinga innførte det parlamentariske system i Norge, noe som i realiteten skjedde først i 1884.

Når det gjelder den reviderte Grunnloven av 4. november, som også feildateres, har Gravensten for seg at den påla „svenskerne [at] oprette en ny adel“. Det er et mysterium hvordan Norges grunnlov kunne pålegge svenskene noe som helst, og for Norges vedkommende forbød Grunnloven tvert imot opprettelsen av ny adel. Gravensten tar så skrittet over i skjønnlitteraturen med en romantiserende skildring av hvordan Carl Johan nok egentlig sympatiserte mer med Norge enn med Sverige, noe det ikke finnes minste kildebelegg for å hevde.

Hadde Gravensten satt punktum da Carl Johan forlot Frankrike for Skandinavia i 1810 ville dette ha vært en hovedsakelig interessant og leseverdig bok om forholdet mellom ham og Napoléon, men ved å trekke historien fram til 1814 setter hun sin nærmest totale mangel på kunnskap om og forståelse for nordisk historie til skue. ”Vil man prøve at skrive historien om, bør man i det mindste have begreber om, hvad man skriver om [...]“, formaner Gravensten et sted den franske historikeren Louis Madelin. Det har hun helt rett i, og man kan bare beklage at hun ikke har fulgt sitt eget råd og satt seg inn i de historiske og politiske realitetene som dannet ramme om hendelsene i 1814.

Trond Norén Isaksen

| CHRISTIAN LARSEN, ERIK NØRR & PERNILLE SONNE: *Da skolen tog form, 1780-1850 (Dansk skolehistorie, hverdag, vilkår og visioner gennem 500 år, bind 2)*, RED. CHARLOTTE APPEL & NING DE CONINCK-SMITH, Aarhus Universitetsforlag, Århus 2013, 428 s., 399,95 kr.

Da skolen tog form er bind 2 i det nye, store værk om dansk skolehistorie, der i alt indbefatter fem bind. Det er skrevet af tre yderst kompetente og vidende historikere, Christian Larsen, Erik Nørr og Pernille Sonne, der alle er eller har været ansat som arkivarer og forskere ved Statens Arkiver. Bindet dækker perioden fra 1780 til 1850; det er inddelt i 19 kapitler og indeholder desuden et omfattende kilde- og litteraturregister samt både person-, sted- og emneregister.

Som titlen på værket fint indikerer, omhandler det skolens formative periode, hvilket udfoldes i underoverskrifter som: Da skolen tog fysisk form, Da klassen tog form, Da undervisningen tog form, Da eleverne tog form, Da lærerprofessionen tog form, Da tilsynet tog form. Værket udgør en guldgrube med et væld af fine beretninger og interessante detaljer. I denne anmeldelse må jeg nøjes med at pege på tre forhold, som gør værket banebrydende og sætter en ny standard

for behandling af skolen i den epoke. Det første er relativeringen af 1814-lovenes betydning, det andet er det danmarksbillede, der toner frem i værket, og det tredje er værkets klargøring af standsforskellenes store betydning.

Værket positionerer sig i forhold til tidligere skolehistorie ved at relativere betydningen af 1814-lovene. Mange fremstillinger af skolehistorien er overvejende skrevet som en national fortælling, der har handlet om, hvordan „det danske folk fik sin skole“. Skolehistorien har endvidere været set som en fremskridtsfortælling, hvor 1814 udgør skellet mellem et „før“ og „efter“. Det var i 1814, det begyndte, det var fra det tidspunkt, skolen voksede frem og tog form. Den opfattelse bliver imidlertid kraftig revideret i dette værk. Det var i virkeligheden de ofte udskældte pietister, der i 1730'erne lagde grunden til den skole, der for alvor tog form i perioden fra 1780 til 1850. Grunden blev lagt med indførelsen af konfirmation i 1736 og den efterfølgende skolelov af 1739. I værket peges der på en ofte overset forbindelse mellem konfirmation og skolegang. For at give den opvoksede generation mulighed for at bestå den eksamen i den kristne børnelærdom, som blev obligatorisk i 1736, blev der i 1739 indført undervisningspligt i to fag: religion og læsning. Hvis eleverne også ville lære regning og skrivning, skulle der betales for den undervisning.

Den forbindelse, der i 1730'erne knyttedes mellem konfirmation og skolegang, lå stadig til grund for den skole, der tog form efter 1780. Hovedformålet med skolen var at forberede børnene til konfirmation. Principielt kunne ingen blive skrevet ud af skolen, før man var konfirmeret. Religion udgjorde skolens hovedfag. I religionsundervisningen var der metodepligt for lærerne, idet den såkaldte kateketiske metode var obligatorisk. Undervisningen handlede ikke kun om religiøse læresætninger, men i højeste grad også om moralske værdier og samfundsforståelse. Præstens opgave som statstjenestemand var at forkynde statens religion og dermed sikre, at ungdommen fik en religiøs og moralsk opdragelse. Religion og moral blev betragtet som to sider af samme sag. Uden religion var moralen uden forankring.

Hvor alvorligt myndighederne tog opgaven, er værket fyldt med eksempler på. Blev man ikke konfirmeret, risikerede man at komme i tugt- og forbedringshuset, hvor fangerne fik undervisning i *Den lille Katekismus*. For eksempel blev Regine Vilsen konfirmeret i Forbedringshuset i København i 1792 i en alder af 48 år. I Jylland blev de mest genstridige børn, der ikke ville modtage undervisning, sendt til Viborg Tugt- og Forbedringshus, der var en kombination af et fængsel og en arbejdsanstalt. Her skulle de indsatte påtage sig tvangsarbejde, ligesom de blev tvangsundervist og forberedt til konfirmation.

En anden styrke ved værket er, som nævnt, at det ikke tager sit udgangspunkt i det Danmark, der kom ud af nederlaget i 1864, men i det danske rige, der eksisterede i perioden 1780-1850. Vi hører således ikke kun om kongeriget, men også om skoleforholdene i hertugdømmerne og på de nordatlantiske øer, Færøerne, Island og Grønland, samt i de kolonier, der hørte til Danmark: De Dansk-vestindiske Øer, Trankebar i Indien og Guldkysten i det nuværende Ghana. Man får et fint indblik i de komplikationer, der var forbundet med at sikre fælles religion og opbygge et skolevæsen i et multinationalt og flersprogligt rige. Myndighederne lagde utrolig stor vægt på, at alle blev oplært i den evangelisk-lutherske forståelse af kristendommen. Den religiøse ensretning stod i kontrast til den generelle politik, idet statsmagten ikke udfoldede tilsvarende bestræbelser på at harmonisere forholdene i de vidt forskellige statsdele. At man brugte så megen energi og så mange ressourcer på religiøs ensretning, fortæller, hvor vigtigt en faktor religion var for samfundets sammenhængskraft.

For myndighederne var det et vigtigt, men også et vanskeligt spørgsmål, hvordan man for eksempel skulle forholde sig til grønlanderne, der ikke var kristne og talte et helt andet sprog end dansk. Og hvordan skulle man forholde sig til jøderne med en anden religion end den evangelisk-lutherske kristendom. Der måtte i en række tilfælde findes på reglerne, og indgås en række kompromiser for at få tingene til at fungere eller i det mindste bevæge sig i den ønskede retning. I 1814 blev der lavet en særlig skolelov og en særlig konfirmation for jøder, der ligeledes fik deres egen katekismus. Det blev således en pligt for alle unge „af den mosaiske religion“ at aflægge en troskabsbekendelse og prøve i religion.

Det tredje forhold, der skal trækkes frem, er værkets klargørende belysning af, hvor stor en rolle de sociale forskelle spillede for opbygning og udvikling af skolesystemet. Perioden var præget af en stærk standsbevidsthed og stor forskel i de forskellige stænders betalingssevne og ikke mindst betalingsvillighed for deres børns undervisning. Almuen skulle ikke betale for børnenes undervisning, hvorimod adelen og gejstligheden i stor udstrækning selv betalte, idet man som regel ansatte en huslærer til at stå for børnenes undervisning. I løbet af perioden voksede der imidlertid et selvbevidst borgerskab frem, der fik afgørende betydning for udvikling af skolevæsenet. På den ene side ville borgerskabet ikke affinde sig med almueskolen, og på den anden side fandt de heller ikke latinskolen attraktiv for deres børn og unge. Det lagde grunden til fremvæksten af borgerskoler og realskoler.

I 1814 blev der indført ikke mindre end fem skolelove. Tre af dem blev lanceret 29. juli 1814. Den ene gjaldt for landdistrikterne i det danske kongerige, en anden for købstæderne og den sidste for Køben-

havn. De to øvrige anordninger gjaldt for Slesvig og Holsten og for jøderne i Kongeriget. Købstædernes borgerskab var imidlertid ikke begejstret for at have deres børn gående sammen med børn af byens almue. Det blev efterhånden et mantra, at borgerstandens børn ikke skulle gå sammen med almuebørnene. Så fra 1830'erne blev der i de fleste købstadsskoler foretaget en opdeling mellem friskoler (dvs. gratis-skoler) for almuen og betalingskoler med udvidet undervisning for borgerskabets børn. Samtidig blev der oprettet realskoler, som mod betaling tilbød børn af bedrestillede borgere mere udvidet undervisning. I 1840'erne havde 37 ud af 66 købstæder gennemført en adskillelse mellem friskoler og borgerskoler.

Både før og efter gennemførelsen af skolelovene af 1814 var der skoler for almuen, skoler for borgere, fattigskoler og dyre, fornemme skoler (346). I værket belyses det på fortrinlig vis, at begrebet friskole blev brugt om købstædernes almueskoler inden det blev brugt som betegnelse for de grundtvig-koldske privatskoler, der blev etableret ved periodes afslutning. Værket skaber ligeledes klarhed over forholdet mellem undervisningspligt og skolepligt. Det slås fast, at vi i Danmark aldrig har haft skolepligt for alle. For de velhavende, der selv kunne betale for deres børns undervisning, har der ikke været skolepligt, kun undervisningspligt, idet alle, fra skræddersøn til kongesøn, skulle kunne *Den lille Katekismus*. Skolepligt har der kun været for almuen og de uformuende. Men med den såkaldte friskolelov i 1855 ophævedes skolepligten også for almuen, hvilket fik stor betydning for den efterfølgende skoleudvikling i Danmark. Det kapitel kommer vi til at læse om i bind tre.

Dog blev grunden til ophævelsen af skolepligten for almuen lagt i perioden 1780-1850, hvor "de stærke jyder" på Horsenseggen ikke ville godtage biskop Balles katekismusforklaring fra 1791, som blev obligatorisk lærebog; de holdt fast i Pontoppidans katekismus fra 1737. Statens magt over konfirmationen blev imødegået med civil ulydighed. Striden med myndighederne spidsede for alvor til, da smeden Hans Nielsen nægtede at lade sin søn Peter blive konfirmeret efter Balles lærebog. I 1813 beordrede Danske Kancelli Peter tvangskonfirmeret, men hverken far eller søn ville adlyde. Selv om Hans Nielsen blev idømt tugthusarbejde i Viborg, gav han sig ikke. Efter fortsatte årelange stridigheder med myndighederne fik de stærke jyder i 1839 lov til at stå for deres børns religionsundervisning, og i de følgende år oprettede de flere private skoler. De stærke jyder udgjorde spydspidsen i den religiøse vækkelsesbevægelse, der brød frem forskellige steder i landet i første halvdel af 1800-tallet, og som i løbet af 1840'erne antog en mere politisk og national karakter.

Værket har en struktur, der gør, at man kan læse de enkelte kapitler hver for sig med stort udbytte, for eksempel får man en fortrinlig indføring i den betydning, som „den indbyrdes undervisning“ fik i flere årtier. De enkelte kapitler føjer sig imidlertid også fint sammen til en mosaik, der giver et samlet billede af epoken. Værket er skrevet i et klart sprog; man fornemmer knap nok, at kapitlerne er skrevet af tre forskellige personer, idet sprogetonen er den samme. Billedsiden er spektakulær og intet mindre end fremragende. At bladre igennem bogen er i sig selv en æstetisk nydelse.

Værket er præget af en detaljerighed, der ikke kun bidrager til forskningsmæssig tyngde, men også farve og kolorit, om end detaljerne ind imellem tenderer mod det trættende. Dog evner forfatterne med passende mellemrum at løfte blikket og trække de større linjer op, så man undgår at falde i staver.

Der er selvfølgelig altid emner, man kunne have ønsket sig var medtaget, uddybet eller vinklet anderledes. Her skal trækkes tre ting frem.

Gymnastik som fag i skolen er medtaget og omtales i et par af kapitlerne, men den militærpolitiske betydning, myndighederne tillagde gymnastikundervisningen i almueskolen, er kun svag belyst.

Selv om forbindelsen mellem konfirmation og skolegang bliver belyst på fortrinlig vis, bliver koblingen mellem konfirmation og altergang kun stedmoderligt behandlet, hvilket er ærgerligt. For nok var tilstrækkelig kendskab til *Den lille Katekismus* en forudsætning for at blive konfirmeret, men konfirmation var en forudsætning for at komme til alters, hvilket var afgørende for ens samfundsmæssige status. Altergang var nemlig ikke bare indgangen til menighedslivet, men også til samfundslivet, idet altergang var en forudsætning for edsaflæggelse og tildeling af en række civile rettigheder.

Desværre fremgår det kun indirekte, at der i perioden fra 1780 til 1850 sker et afgørende identitetspolitisk skifte: Fra at fælles religion havde myndighedernes store bevågenhed og udgjorde grundlaget for den førte identitetspolitik, til at sprog og nationalitet rykkede frem som identitetsmarkører. Skiftet slår først igennem i hertugdømmerne, Slesvig og Holsten, hvor forholdet fra 1830 og frem blive mere og mere anspændt – for så at eksploderede i det, der i værket omtales som borgerkrigen 1848-50. Da dette skifte gradvist lægger grunden til den udvikling, som belyses i bind tre og fire af dansk skolehistorie, havde skiftet fortjent at blive trukket tydeligere frem.

Disse bemærkninger kan og skal dog ikke skygge for dette flotte monument, der med dette værk er sat over over den periode i Danmarkshistorien, da skolen tog form.

Ove Korsgaard